

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een nieuwe Spaanse vijand: de Spaanse griep in Nederland in de periode 1918-1920

Bergen, L. van

Citation

Bergen, L. van. (2020). Een nieuwe Spaanse vijand: de Spaanse griep in Nederland in de periode 1918-1920. *Nederlands Tijdschrift Voor Geneeskunde*, 164. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3785056>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3785056>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DISCLAIMER

Onafhankelijke informatie is niet gratis. Het NTVG investeert veel geld om het hoge niveau van haar artikelen te waarborgen, door een proces van peer-review en redactievoering. Het NTVG kan alleen bestaan als er voldoende betaalde abonnementen zijn. Het is niet de bedoeling dat onze artikelen worden verspreid zonder betaling. Wij rekenen op uw medewerking.

Een nieuwe Spaanse vijand

De Spaanse griep in Nederland in de periode 1918-1920

Leo van Bergen

Samenvatting

Het voorbeeld van Nederland toont dat er naast de nodige verschillen ook de nodige overeenkomsten zijn tussen covid-19 en de Spaanse griep, al lagen het aantal besmettingen en de sterfte met name einde 1918 veel hoger dan nu. Die overeenkomsten zijn bijvoorbeeld het wijzen op het belang van handen wassen, het verbieden van volksoprethoudingen (inclusief de overtredingen daarvan), de ontregeling van het openbare leven, de onzekerheid over de aard van de veroorzaker, het aanprijzen en waarschuwen tegen niet-werkende medicatie, alsmede de discussie over het nut en de noodzaak van bepaalde maatregelen. En daarbij komt dan nog de maatschappelijke context waarin ziekte en de bestrijding ervan plaatsheeft, waarbij net als nu de armen het hardst worden getroffen.

In het coronadebat wordt regelmatig verwezen naar de Spaanse griep (1918-1920), zo geheten omdat de eerste meldingen van een nieuwe epidemie vanuit het niet door censuur geplaagde, neutrale Spanje kwamen.

Wereldwijd kostte de Spaanse griep 50-100 miljoen mensenlevens, onder wie 1,5-2 miljoen in het toenmalige Nederlands-Indië, ongeveer 3% de totale bevolking. Nederland zelf werd minder hard getroffen – enkele gebieden in het oosten daargelaten – maar de tol was hoog en de ontreding groot, bij zowel de bevolking als de beleidsmakers.¹⁻⁶

Massale sterfte

In zijn *Dagboeknotities van een landstormman* ontkwam schrijver-soldaat A.M. de Jong niet aan enkele opmerkingen over de Spaanse griep, die in juli-augustus 1918 ongeveer 40.000 (van de 200.000) van zijn militaire collega's velde.^{2,4,7} Het betrof de eerste, weinig dodelijke golf. Hij sprak erover met een mix van cynisme en luchthartigheid. Ook deze keer zou de dappere Nederlandse soldaat de Spaanse indringer de grens overwerken en verder was de griep een mooie manier om gelegaliseerd te lijntrekken.⁸ Deze bagatelliserende toon verdween in zijn in 1928 geschreven *Frank van Wezels roemruchte jaren* waarin hij ook de tweede golf besprak. 'Deze maal', zo schreef hij, 'was het niet iets om mee te spotten. Telkens werden soldaten [...] naar het hospitaal gebracht, ijlend in hevige koorts en de ziekte nam een razendsnel verloop, tastte de longen aan en sleepte het jonge leven in een paar dagen, soms in enkele uren, naar het graf.'⁴

Gelijk had hij. In oktober-november 1918 vielen meer dan 20.000 extra doden, vergeleken met oktober-november 1917. Van hen kregen er ongeveer 10.000 de diagnose 'Spaanse griep'. Onder hen dus veel jongvolwassenen, wat de Spaanse griep kenmerkte. Alles bij elkaar stierven er in de kleine 2 jaar dat de griep Nederland teisterde (eerste golf: juli-augustus 1918; tweede golf: najaar 1918-voorjaar 1919; derde golf voorjaar 1920) meer dan 20.000 mensen direct aan de griep en daarenboven nog eens 10.000-30.000 mensen indirect, als gevolg van bijkomende complicaties. En dat op een bevolking van toentertijd 6,5 miljoen mensen.^{1-6,9}

Een 'goedaardige' ziekte

Een maand nadat de bladen voor het eerst berichtten over 'een geheimzinnige ziekte' in Spanje,^{4,10} stak begin juli 1918 het virus nabij Emmerich de grens over.⁵ Snel verspreidde de ziekte zich over het hele land. De aantallen baarden zorg, maar niet de ernst.⁴ Al werden er ook doden gemeld en zorgde de enorme snelheid waarmee de ziekte zich verspreidde voor onrust,^{2,4,5,10} het dominante verhaal was dat het een 'goedaardige' ziekte was; 'slechts' de griep.^{4,7} De optimisten leken gelijk te krijgen. Waren er in augustus nog 534 Nederlanders aan overleden, in september waren het er 183; 'oude gevallen' daarenboven.^{4,7} Maar vanaf eind september spoelde een tweede golf over het land, dood en verderf veroorzakend. Enorme, plaatselijke ontregeling en ontreding waren het gevolg, al zorgde diezelfde snelheid ervoor dat dit doorgaans slechts vrij kort duurde.

Geen volksoprethoudingen

Half juli verhief de Centrale Gezondheidsraad 'Spaanse griep' tot de officiële aanduiding. Tegelijkertijd drong de raad aan op goede hygiëne, frisse lucht, tijdig huisartsbezoek en vermindering van contact met zieken.^{4,10} Ook moesten 'volksopbehoedingen' worden vermeden. Opgelegd werd er niets, een houding die kenmerkend bleef, ook tijdens de tweede golf. Oorzaak, transmissie, en preventieve en curatieve mogelijkheden waren immers onbekend. Dit leidde weliswaar tot grote onzekerheid, maar dus ook tot het uitblijven van algemene maatregelen. Een nationale noodtoestand werd bijvoorbeeld nooit uitgeroepen, al was daar alle aanleiding voor.^{2,3,7}

De enige concrete overheidsmaatregel was het verruimen van de broodrantsoenen medio november: van 200 naar 280 g per persoon per dag. De officiële reden was dat hierdoor de bevolking weerstand kon opbouwen. Dat erbij werd gezegd dat er geen wonderen van moesten worden verwacht, omdat ook gezonden aan de griep bezweken, wijst er echter op dat dit ook met de sociale onrust te maken had die kort ervoor was geculmineerd in een mislukte socialistische revolutie. Ook dit verklaart, tezamen met de oorlog, de vluchtelingenstroom en de komst van de Duitse keizer, waarom de griep niet de overheidsaandacht kreeg die ze verdiende. Tekenend is dat de orangistische triomftocht na de mislukte revolutie, aan de noordelijke provincies voorbijging. Officieel vanwege de griep, maar die provincies waren tevens socialistische bolwerken.^{3,4,7} Hierbij werd het advies om volksopbehoedingen te vermijden, genegeerd. Op 17 november kwamen in Amsterdam 15.000 katholieken bijeen en een dag later in Den Haag 40.000 orangisten van alle gezindten.⁴

De gemeenten

Op gemeentelijk niveau gebeurde er wel van alles. Niet verwonderlijk gezien bijvoorbeeld de wanhopige woorden van burgemeester G. Kootstra van Emmen: 'Dokter [J.H.H.J.] Lubberman [uit] Emmercompasuum heeft meer dan 3000 patiënten. Velen sterven zonder geneeskundige hulp. [...] Toestand gaat alle beschrijvingen te boven.'⁴ Ook deze gemeentelijke maatregelen kwamen neer op het vermijden van volksopbehoedingen. Bioscopen gingen dicht, en kermissen, theater- en muziekvoorstellingen werden afgelast. Sport ging echter gewoon door, inclusief de voetbalcompetitie. Wedstrijden werden alleen afgelast als te veel spelers ziek of dood waren.^{4,10}

Vaak werd tot schoolsluiting besloten, maar van het nut ervan was zeker niet iedereen overtuigd. Daarom liet bijvoorbeeld Amsterdam het na, in tegenstelling tot Rotterdam en Den Haag. Wel werd 'ongoorloofd schoolverzuim' oogluikend toegestaan.^{2,4,7} Schoolsluiting leek positief uit te pakken, maar na enkele maanden was het Rotterdamse sterftcijfer (iets) hoger dan dat in Amsterdam. Welvaartsverschil en de daarbij horende woonomstandigheden zijn de meest voor de hand liggende redenen. Dit wordt bevestigd door Den Haag. Daar waren de inwoners gemiddeld het ruimst gehuisd en lag het sterftcijfer het laagst. Hoe dichter mensen op elkaar wonen, zo zei een arts al begin augustus, hoe groter de besmettingskans.^{4,7,10}

Slachting in het oosten

De enorme sterfte in het armoedige oosten van het land, met haar grote gezinnen in kleine 'huizen', bevestigt dit. In oktober 1918 stierven in Almelo 124 mensen, vergeleken met 11 een jaar eerder.^{4,7} Maar er waren meer oorzaken, zoals – paradoxaal genoeg – de door de oorlog toegenomen welvaart. Door het wegvallen van steenkool uit Duitsland was Twentse turf populairder en daarmee duurder geworden. Dit trok werkloze arbeiders aan, waardoor de gemiddelde armoede groter was toen de griep toesloeg. Bovendien betrof het mensen in de relatief sterk getroffen leeftijdsgroep van 20-40 jaar. Dit effect werd versterkt doordat grensarbeiders thuisbleven uit vrees in Duitsland ziek te worden.⁴

Zoals uit de woorden van Kootstra al blijkt, bleef medische hulp nagenoeg uit. In Emmen stierven in november 1918 366 mensen, vergeleken met 26 een jaar eerder. Grafdelvers moesten worden bijgestaan door arbeiders, die overigens constant dronken waren omdat zij, evenals de soldaten, dachten dat alcohol besmetting tegenging.^{2,4,7,10}

Machteloze medici

Medische oplossingen waren ook niet voorhanden, hoezeer medici ook over de ziekte debatteerden, met name over de oorzaak. Een van hen riep zelfs wanhopig uiteindelijk eens te gaan praten over het echt belangrijke: een geneesmiddel.² Maar dat was er niet en kwam er niet. Het bleef bij aanbevelingen: neusademhaling, handen wassen, bedrust én flink roken, 'omdat de mond dan dichtgehouden blijft'.⁶

De belangrijkste medische aanbeveling was om de advertenties die preventie of genezing beloofden, te wantrouwen. Dit bracht het *Algemeen Dagblad* ertoe om ze niet meer te plaatsen. Alom werden zaken aanbevolen als abdijsiroop of het 'elektro-homeopathisch' middel van de (niet-bestaande) Italiaanse graaf Mattei; adel, altijd vertrouwenwekkend. Dat middel bestond uit 3 flesjes: 1 gevuld met scrofulosis (moeilijk woord: altijd goed), en 2 met blauwe en rode elektriciteit, inspelend op de onbekendheid met die nieuwe energievorm. Zij werden met recht door de Vereniging tegen Kwakzalverij met de grond gelijk gemaakt.^{2,4,10}

Maar ook (huis)artsen schreven uit wanhoop en experimenteerdrijf andere middelen voor dan normaal. De meesten waren zich echter van hun machteloosheid bewust en bestreden zoveel als mogelijk de symptomen met pijnstillers, koortsverlagende middelen en een goede neut. Met hun alcoholconsumptie bevonden de veenarbeiders en soldaten zich dus in goed gezelschap, al gebruikten zij de spiritualia vooral preventief. Het toont, net als de aanbeveling om te roken, weer eens aan dat de geneeskunde van de ene tijd en plaats niet die van een andere is.^{4,5,10}

Tot slot

De pandemie van 1918-1920 is een dramatische periode in de Nederlandse geschiedenis. Of die periode meer of minder dramatisch was dan in omringende landen is bij gebrek aan gegevens uit de oorlogvoerende landen moeilijk te zeggen, maar wat vaststaat is dat West-Europa er nog relatief genadig vanaf kwam vergeleken met veel landen in Afrika en Azië.

De griep verdween even snel als zij was gekomen. Na de opflukking in 1920, waarvan niet geheel vaststaat dat het dezelfde griepsoort was, hernam het leven zijn loop. Op medisch gebied zouden die navolgende jaren echter 2 ontdekkingen worden gedaan die de griepperiode, die om voor de hand liggende redenen ook de medici het liefst zo snel mogelijk vergaten, in een ander, voor hen heel wat glorieuzer licht hadden kunnen zetten. Ten eerste werd in een schaalpje een 'penicilline' genoemde schimmel ontwaard die bacteriën opat. Ten tweede werd ontdekt dat er naast bacteriën nog kleinere ziekteverwekkers waren: virussen. Ook griep was een virusziekte en het griepvirus dat de dood en verderf zaaiende pandemie van 1918-1920 had veroorzaakt, kreeg de eer de rij van diverse varianten te openen. De pandemie was voorbij. H1N1 was geboren.

Er zouden nog veel broertjes en zusjes volgen, evenals diverse epidemieën die niet tot de griepfamilie behoren. Hun medische bestrijding zal telkens anders zijn; de maatschappelijke onrust en de maatregelen zullen echter veelal overeenkomsten vertonen, net als het gegeven dat niet louter de aan de onrust ten grondslag liggende virussen of bacteriën bepalen wie sterven of overleven, maar op zijn minst óók de sociaal-economische omstandigheden waarin de mensen leven. De pandemie van 1918-1920 vertoont meerdere overeenkomsten met de covid-19-pandemie van nu: geen volksopreuzingen (en overtredingen daarvan), ontregeling van het openbare leven, onzekerheid over de aard van de veroorzaker, nepnieuws en waarschuwingen ertegen, discussie over het nut van bepaalde maatregelen. Maar de grootste overeenkomst zou wel eens kunnen worden dat ook het nieuwe coronavirus – deels door de genomen maatregelen – voor de meeste slachtoffers zal gaan zorgen onder hen die al arm zijn of die door het virus arm zijn geworden.

- Online artikel en reageren op ntvg.nl/D5224
- LUMC, afd. Psychiatrie, Leiden: dr. L. van Bergen, medisch historicus.
- Contact: L. van Bergen (L.vanbergen@kpnmail.nl)
- Belangenconflict en financiële ondersteuning: er zijn geen belangen gemeld.
- Aanvaard op 15 juli 2020
- Citeer als: Ned Tijdschr Geneesk. 2020;164:D5224

Literatuur

1. Andere Tijden. [In de ban van de griep](#). 26 maart 2006.
2. Cornelis ME. The untold story of the 1918 epidemic: reconstructing the Dutch influenza experience [scriptie]. Glasgow: University of Glasgow; 2018.
3. Cornelis ME. [Het drama van 1918: Spaanse griep in Nederland](#). Ned Tijdschr Geneesk. 2018;162:D2963.
4. Mecking E. Het drama van 1918. Over de Spaanse griep en de zoektocht naar virus en vaccine. Amsterdam: Mets & Schilt; 2006.
5. De Melker RA. De huisarts en "de Spaansche griep" 1918-1920. Huisarts Wet. 2005;48:684-8. doi:10.1007/BF03084119.
6. Nederlandse Genealogische Vereniging. De Spaanse griep. <https://ontdekjouwverhaal.nl/nieuws/de-spaanse-griep>, geraadpleegd op 28 juli 2020.
7. Theelen P. [De Spaansche griep in Nederland en elders, 1918-1920](#). 14 september 2015.
8. De Jong AM. Notities van een landstormman. Amsterdam: Querido; 1975.
9. Köhler W. [De Spaanse griep leek eerst zo mild](#). nrc.nl. 23 maart 2018.
10. De Gooijer AC. De Spaanse griep van '18. De epidemie die meer dan 20.000.000 levens eiste. Amsterdam: Duphar; 1978.